

THE CONCEPT OF NATIONAL SECURITY AND THE SECURITY OF CONSTITUTIONAL INSTITUTIONS

/On the need to update the concept of national security/

ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ БА ҮНДСЭН ХУУЛЬТ БАЙГУУЛЛЫН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ

/Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалыг шинэчлэх шаардлагын тухайд/

Нанзаддоржийн Жалбажав¹

Shihihutug University, jalbajav@shihihutug.edu.mn, <https://orcid.org/0009-0002-6995-7559>

ӨГҮҮЛЛИЙН ТУХАЙ

Keywords:

National security
Constitutional institution
National security policy

Түлхүүр үгс:

Үндэсний аюулгүй байдал
Үндсэн хуульт байгуулал
Үзэл баримтлал

Article history:

Received Dec, 2024
Revised Feb, 2025
Accepted Mar, 2025

Нийтлэлийн түүх:

Хүлээн авсан: 2024, 12 сар
Шинэчилсэн: 2025, 02 сар
Хүлээн зөвшөөрсөн: 2025, 03 сар

ХУРААНГУЙ

The theory, methodology, challenges, need for reforms, and key concepts of the National Security Concept should be defined, and when revising the concept, it is important to clearly reflect on human security, environmental security, social stability, economic independence, and political stability in a specific, logical, and actionable manner. It is emphasized as a fundamental basis for developing policies aimed at strengthening national security.

Үндэсний үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын онол, арга зүй, тулгарч буй асуудлууд, шинэчлэлтийн шаардлага, тулгуур ойлголтуудыг тодорхойлж, үзэл баримтлалыг шинэчлэн боловсруулахдаа хүний аюулгүй байдал, хүрээлэн буй орчны аюулгүй байдал, нийгмийн тогтвортой хөгжил, эдийн засгийн бие даасан байдал, төрийн тогтвортой байдал зэргийг тодорхой, логик уялдаатай, хэрэгжихүйц байдлаар тусгах шаардлагатайг онцлон үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх бодлого боловсруулах суурь болгон үзэхийг чухалчилсан.

Энэ өгүүлэл [CC BY-NC](#) лицензийн дагуу нээлттэй хандалтын эрхтэй.

¹ Шихихутуг их сургуулийн Судалгааны хүрээлэнгийн зөвлөх профессор, доктор Ph.D, профессор

1. Танилцуулга

Энэхүү нийтлэл нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалыг онол, арга зүй, шинэчлэлтийн шаардлагын үүднээс шинжилж, хүний аюулгүй байдал, байгаль орчны тогтвортой байдал, нийгмийн хөгжил, эдийн засгийн бие даасан байдал, төрийн тогтвортой байдлыг харгалзан үзэх шаардлагатайг онцлон судалсан.

Тус нийтлэлд аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын түүхэн хөгжил, онолын үндэслэл, улс төр, эрх зүйн орчин, шинэтгэлийн хэрэгцээ, бодлогын хэрэгжилтийн тулгамдсан асуудлуудыг нарийвчлан авч үзсэн.

2. Арга зүй

Энэхүү судалгаанд үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, түүний шинэчлэлтийн шаардлага, онолын үндэслэлийг тодорхойлохын тулд дараах судалгааны арга зүйг ашигласан:

1. Онолын судалгааны арга – Аюулгүй байдлын тухай олон улсын болон дотоодын онолын үзэл баримтлалыг судалж, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй дүгнэлт гаргах.
2. Түүхэн харьцуулалтын арга – Аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын түүхэн хөгжил, улс орнуудын туршлагыг харьцуулж дүгнэх.
3. Бодлогын шинжилгээний арга – Монгол Улсын аюулгүй байдлын бодлогын хэрэгжилт, сорилтуудыг тодорхойлон үнэлэлт дүгнэлт өгөх.
4. Баримт бичгийн шинжилгээ – Улсын бодлогын баримт бичиг, хууль тогтоомж, судалгааны тайлангуудыг нягтлан судлах.

3. Судалгааны үр дүн

Онол, арга зүйн зарим үндэслэл /Аюулгүй байдлын тодорхойлолт, томъёоллын тухайд/

Эрдэмтэн мэргэд бүр эртнээс л хүмүүний айх эмээх аюулгүй энх амгалан аж төрөх хүсэл зоригийн цаад утга учрыг үндэслэж томъёолохыг зорьж иржээ. Энэхүү санаа эртний Хятад, Грек, Ромын /Сократ, Аристотель, Платон, Кунз г.м/ сэтгэгчдээс аваад дундад зуун, сэргэн мандлын /Н.Макиавелли, Т. Гоббс, Ж.Локк, Ш. Монтесьеке, Д. Диддро г.м/ болон энэ цагийн сэтгэгчдийн бүтээл туурвилд чухал байр суурь эзэлсээр авай. Судалгааны гадаад, дотоодын хэлний болон мэрэгжлийн томоохон толь бичгүүдэд үе үеийн мэргэдийн санаа бодол цэгцэлж хураангуйлан томъёологдсон байдгаараа нэн чухал эх сурвалж болдог. Тухайлбал:

В.И.Даль ² “аюулгүй байдал бол найдвартай байдал” гэсэн бол, Австрийн эрх зүйч Й.Фон Зонненфельс /1732-1817/ “Аюулгүй байдал гэдэг нь хэн ч юунаас ч айж түгшихгүй байх чухам тийм нөхцөл мөн” гэсэн байх жишээтэй.

С.И.Ожегов³ “Аюулгүй байдал гэдэг нь хэн нэгэн, ямар нэгэн зүйлд аюул занал учрахааргүй нөхцөл байдал, аюулаас хамгаалагдсан төлөв байдал” гэж томъёолжээ.

² В.И.Даль: *Нэвтэрхий толь бичиг*, М.Наука.1955 он.Т.4, 170 дах тал

Я.Цэвэлийн “Монгол хэлний товч тайлбар толь”-д аюулыг аливаа юмс үзэгдэлд “гамшиг зовлон учруулж мэдэх хор хөнөөлтэй юм” гэжээ.

Аюулгүй байдал /англ. safety, security; ор. безопасность/-ын тухай С.Нарангэрэл академичийн тодорхойлолт сонирхол татаж буй. Тэр бээр аюулгүй байдлыг “Тухайн улсад улс төрийн, эдийн засгийн ба нийгэмшлийн тогтвортой байдлыг тогтоон хангах, хуулиудыг чанд сахин биелүүлэх ба эрх зүйн дэг журмыг хангуулах, олон улсын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх үндэс болсон улс төрийн, эдийн засгийн, нийгэмшлийн, цэргийн, экологийн, мэдээллийн ба бусад шинжтэй дотоод ба гадаад шинж чанартай аюул заналхийллээс бие хүн, нийгэм ба төрийн амин чухал ашиг сонирхол хамгаалагдсан байдал. Монгол Улсын аюулгүй байдлын үндсэн объект нь дараах ашиг сонирхол юм: бие хүний аюулгүй байдал, үндсэн хуулийн эрх ба эрх чөлөө, хувийн аюулгүй байдлыг нь хамгаалах, амьдралын чанар ба түвшинг нь өөд татах, бие махбод, оюун санаа ба оюунлаг байдлыг хөгжүүлэх; нийгмийн аюулгүй байдал, ардчиллыг бэхжүүлэх, нийгмийн зөвшилцөлд хүрэх, хүн амын бүтээн байгуулах идэвхжилийг нь өрнүүлж, оюун санааг нь сэргээх; төрийн аюулгүй байдал, түүний үндсэн хуулийн байгуулал, улс орны бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах”⁴ гэж тодорхойлжээ.

Эдгээр болон бусад томъёолуудад юмс, үзэгдлийн аюулгүй байдал гэж тэдгээрийн аливаа аюул, занал, эрсдэлээс хамгаалагдсан, ангид байхыг хэлсэн нийтлэг санаа байна.

Арга зүйн ийм хандлага улс үндэстэн, нийгмийн байгууллын аюулгүй байдлыг тодорхойлж томъёолоход нэгэн адил хамааралтай гэж үзэж байна. Чингэхдээ тухайн юмс үзэгдлийн амин чухал, мөн чанар, оршихуй, эс оршихуйн нь үндэс болсон зүйлд учрах аюул эрсдэлийг олж харах нь чухал. Улс үндэстний тухайд ийм амин чухал зүйл нь хүн, тухайн улс орны иргэний аюулгүй байдал гэж үзэх бүрэн үндэстэй байна. Эдүгээ их, бага улс, үндэстний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, номлол зэрэгт харьцуулсан судалгааны онол арга зүйн үүднээс хүний аюулгүй байдалд голлох ач холбогдол өгч байгаа хандлагыг ч анхаарах учиртай бөгөөд **Үндэстний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал /ҮАБҮБ/** нь улсын иргэн, хүн ам, удмын сангийн АБ-д онцгой ач холбогдол өгсөн, хүний эрх, эрх чөлөө, тэдгээрийн баталгаажилт, хүний хөгжил, амьдрах орчны аюулгүй байдал нь төрийн бодлого үйл ажиллагааны тэргүүлэх чиглэл, зорилт болох үзэл санааг тусгасан баримт бичиг байх нийтлэг жишиг тогтож байна.

Улс, үндэстний аюулгүй байдлыг тухайн улс орны иргэдийн эрх эрх чөлөөний баталгаажилттай тэгэхдээ хүний амьдралын анхдагч орчин болох экологи, байгаль орчны аюулгүй байдал, мөн нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой байдал, хөгжилтэй нь, **улс орны төрийн тогтолцоо, засаглалын шинж шинж чанартай нь**, өөрөөр хэлбэл иргэн, байгаль, нийгэм, төр гэсэн уялдаа холбоонд авч үздэг, тайлбарладаг хандлага давамгайлах болсон байна. Эдгээр санаа бодлогыг илүү оновчтой, логик уялдаа холбоонд нь шинэлэг байдлаар томъёолох, тодорхойлох хэрэгцээ шаардлага байна гэж үзэж байна.

Монгол Улсад үндэстний болон төрийн байгууллын аюулгүй байдалд хандах ийм төлөв байдал ажиглагдаж байна гэх үндэстэй байна. Эдүгээ “**Алсын хараа-2050**” **Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого**” зэрэг стратегийн төлөвлөлтийн баримт бичгүүдэд Монгол Улсын хөгжил дэвшил, аюулгүй байдлын хувь заяаг монгол хүн, Монгол Улсын иргэний аюулгүй байдал хөгжилтэй холбосон, уялдуулсан “Хүн

³С.И.Ожегов, *Словарь русского языка*, 1990, тал. 844

⁴С.Нарангэрэл, *Эрх зүйн эх тайлбар толь*, 2007

амаа эх оронч, эрүүл чийрэг, дэлхийд өрсөлдөх чадвартай болгох цогц бодлого хэрэгжүүлэх...Монгол хүний хөгжлийг хангасан ухаалаг засаглал тогтоох...хүмүүнлэг, оюунлаг, ёс суртахуунтай, үндэсний соёлын мэдлэг, чадвар, дадалтай монгол хүнийг бэлтгэх..." зэрэг шинэ утга агуулга, өнгө аястай, тодорхой зорилтууд, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх арга замыг тодорхойлдог чиг хандлага бий болжээ.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд нарын хэлсэн үг, илтгэлүүд, монголын улс төр, иргэний нийгмийн байгууллагуудын удирдлагын баримт бичгүүдэд улс үндэсний аюулгүй байдлыг иргэний эрүүл мэнд, боловсрол, хүмүүжил, төлөвшилтэй, мөн монгол хүн, улс үндэсний, төр ёсны үнэт зүйлстэй холбон тайлбарласан цөөнгүй байна. Үүнийг нийгмийн ухамсар сэтгэлгээний шинэ хандлага гэх бүрэн үндэстэй юм. Тухайлбал, "Алсын хараа 2050"-д хүний хөгжил, амьдралын чанар, үндэсний бахархал, эв нэгдлийг үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлст багтаан "Төрт ёсны уламжлал, түүх, соёлын дурсгал, утга зохиол, урлагийн бүтээлээр үндэсний бахархал төлөвшүүлж, эх оронч үзэл эв нэгдлийг нягтруулна" гэсэн зорилт /баримт бичгийн 1.1/ дэвшүүлжээ.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч У.Хүрэлсүх: "Монгол хүн, Монгол оюун ухаан, Монголын түүх, Монгол өв соёл, Монгол урлаг, Монгол ёс заншил, уламжлал бол улс эх орны бахархал, үнэт зүйл байх ёстой. Монгол Улсын тусгаар тогтнолын баталгаа болсон Монголоо гэсэн зүрх сэтгэлтэй Монгол хүнийг хүмүүжүүлэх эх үйлсийг бид цалгардуулах учиргүй" гэсэн нь төрийн бодлогын энэ чиг хандлагыг онцолсон хэрэг юм. Бид үүнийг үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх шинэ зорилт гэж үзэж байгаа болно.

Энэ бүхнээс үзэхэд үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлого, зорилтыг монгол хүн, Монгол Улсын иргэний аюулгүй байдал, амьдралын чанар, хөгжил ба ҮАБ, монголын ард түмэн, улс үндэсний үнэт зүйлс ба үндэсний аюулгүй байдал гэсэн уялдаа холбоонд тодорхойлох нь Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалыг шинэчлэх нэг үндэслэл болно гэж үзэж байна. Ийм хандлага байр суурь нь дэлхий нийтийн чиг хандлагад нийцэж уялдаж байна гэх үндэс байна.

Гадаад дотоодын олон судлаачид хүний аюулгүй байдлын гол зүйл болсон эрх, эрх чөлөөг аливаа хүн эдийн засгийн, нийгмийн, улс төрийн, соёлын сонголтоо чөлөөтэй хийх боломжийг нэмэгдүүлэх, өргөжүүлэх үйл явц, үр дүн нь болсон хүний хөгжилтэй холбон үздэг байна⁵. Энэ бол хүний өөрийнх нь дотоод нөөцийг хөгжүүлэх замаар чадвар боломжийг нь төгөлдөржүүлэх /сайжируулах/, чингэснээр амьдралд нь ач холбогдолтой, үр өгөөжтэйгөөр нөлөөлөх хэрэг бөгөөд хүний нийгмийн харилцаанд оролцох үйл ажиллагааны цогц, нэг ёсны үр дүн нь юм.

Судалгаанаас үзэхэд нийгмийн шинэтгэлд саад болж буй гол хүчин зүйл нь хүний хүчин зүйлтэй холбоотой гэх үндэстэй байна. **Тухайлбал: Б.Даш-Ёндон, Г.Чулуунбаатар Б.Хэрлэн, Г.Хулан,** нарын судалгаа, Монголын нийгмийн өөрчлөлт /Монгол Улсын ШУА-ийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэнгийн хамтын бүтээл. 2008 он, Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн жил бүрийн статистик мэдээллүүд г.м/. Эдгээрт юуны өмнө: Нийгмийн социал ялгарлын лавширлаас үүдэлтэй ашиг сонирхлын бүлгүүдийн зөрчил, ажилгүйдэл ядуурал, олигархи бүлгүүдийн нөлөө, үндэсний хэмжээнд хүрсэн туйлширсан улс төржилт, нутгархах үзэл, хандлага зэрэг үндэсний эв нэгдэлд харшлах үзэгдлүүд, бэлэнчлэх сэтгэлгээ, шунахайрал, авлига зэргийг нэрлэж болох байна. Нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжилд сөргөөр нөлөөлж буй хүчин

⁵ мөн тэнд. тал. 99

зүйлд: цаг уурын дулаарлын уршиг, нөлөө, цар тахал, дэлхийн зах зээлийн конъюктурын өөрчлөлт, нийтийг хамарсан хямралт үйл явц зэргийг нэрлэж байна.

Улс орны хөгжил, дэвшил, аюулгүй байдалд нөлөөтэй эдгээр аюул, эрсдэл, хүндрэл бэрхшээлээс сэргийлэх, хамгаалах, уршиг нөлөөг нь арилгах, саармагжуулах арга замын үндсийг тодорхойлох нь Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын шинэчлэлийн гол агуулга нь болох учиртай гэж үзэж байна. Энд улс төрч **С.Баярын** арга зүйн зөвлөмж болгосон зүйл сонирхол татаж буй: "...аливаа ойлголт, бодол, таамаглал зэрэг нь мөнхүү "концепцын" хэмжээнд хүрэхийн тулд наанадаж гурван нийтлэг шинжийг нийтлэг шинжийг өөртөө агуулсан байх учиртай ажээ. Нэгдүгээрт, үзэл баримтлал нь аливаа эд юм, асуудал, үзэгдлийн тал, нэг хэсгийг бус бүхэл цогцолбороор нь авч үзсэн байх ёстой. Хоёрдугаарт, үзэл баримтлал нь олон янзын үзэл бодлын цуглуулга бус, хоорондоо логик уялдаа холбоо бүхий ойлголт төсөөллийн цогц нийлбэр, тогтолцоо болж бүрэлдсэн байх ёстой. Гуравдугаарт, үзэл баримтлалын тулгуур ойлголт, гол дүгнэлт, ач холбогдлыг өргөн олон нийт биш юмаа гэхэд нийгмийн тодорхой хэсэг хүлээн зөвшөөрсөн байх ёстой ажээ".⁶ "Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал" нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлого, үйл ажиллагаанд хөдөлбөргүй баримтлах, удирдлага болгох улс төр, эрх зүйн тулгуур баримт бичиг байх учиртай.

Дээр дурдсан болон бусад учир шалтгааны улмаас ҮАБҮБ-ын агуулгыг дараах байдлаар өөрчлөх нь зүйтэй гэж үзэж байна. Үүнд: Бүхэлдээ ҮАБҮБ нь:

1. Нийтлэг үндэслэл
2. Монгол Улсын иргэн/хүний/-ний аюулгүй байдал,
3. Нийгэм, эдийн засгийн аюулгүй байдал
4. Монгол Улсын үндсэн хуульт төрийн байгууллын аюулгүй байдал
5. ҮАБ-ын гадаад, дотоод орчин/ ҮАБ-д нөлөөлөх дотоод, гадаад хүчин зүйлс/
6. ҮАБҮБ-ыг хэрэгжүүлэх удирдлага, зохицуулалт гэсэн бүтэцтэй, авсаархан боловч агуулга төгс баримт бичиг байх ёстой гэж үзэж байна. Бид ҮАБҮЗБ-ын агуулгад дараах өөрчлөлтийг тусган шинэчлэн тодорхойлох ёстой гэж үзэж байна. Үүнд:

Нэг: Нийтлэг үндэслэл:

• Нэг, ҮАБ-ын өнөөгийн тодорхойлолт нь аюулгүй байдлын мөн чанарыг нь гэхээсээ үр дүнг нь ерөнхийлөн томъёолсон шинжтэй болсон гэж үзэж байна. Тиймээс ҮАБ-ын тодорхойлолтыг "ҮАБ гэж Монгол Улсад хүн, улсын иргэн, нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжил, үндсэн хуульт ардчилсан төрийн бүрэн эрхт байдал гадаад, дотоод аливаа аюул эрсдэлээс харилцан уялдаа холбоотой хамгаалагдсан байдал мөн. ҮАБ хангагдсанаар Монгол Улсын оршин тогтнохуй, хөгжил дэвшлийн язгуур эрх ашгийн зүйлүүд хадгалагдах, хамгаалагдах таатай орчин бүрдэнэ. Ийм язгуур эрх ашгийн зүйлд:

- Монгол Улсын иргэний эрх, эрх чөлөө, нэр төр тэдгээрийн баталгаажилт,
- Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт, аюулгүй байдал, олон улсын нэр хүнд, байр суурь;
- Улс, үндэстний эв нэгдэл; нийгмийн тогтвортой байдал, хөгжил,

⁶ С.Баяр. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын талаарх санал, дүгнэлт, зөвлөмж” Стратегийн судалгаа. 2022 он. Дугаар 84, тал.8

- Монгол Улсын төр, нийгмийн ардчилсан, үндсэн хуульт байгуулал,
- Монголын нүүдлийн соёл иргэншлийн өвөрмөц шинж, өнгө төрх, аж ахуйгаа эрхлэн хөтлөх, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг боловсруулах арга ухаан, технологи;
- Монголын үндэсний соёлын үнэт зүйлс /соёл урлаг, хэл бичиг, утга зохиол, дуу хөгжим, яруу найраг, уран барилга, монгол зураг г.м/.
- Монгол Улсын иргэдийн эх оронч үндэсний үзэл, хүмүүжил, үндэсний бахархал, ой санамж;
- Төр, хууль цааз, цэргийн байгуулалтын шилдэг өв уламжлал;
- Байгаль эхээ хайрлан хамгаалах монгол арга ухаан, өв уламжлал;
- Монгол Улсын төр, нийгмийн үндэс нь болсон өрх гэр бүлийн бат бэх байдал, гэр бүлийн гишүүдийн өмч,нэр төр, эрх, эрх чөлөө, эрхэмлэх бусад үнэт зүйлс” гэж томъёолох.

ҮАБ-ыг хангах бодлого, үйл ажиллагааны үндсэн зарчмуудыг дараах байдлаар шинэчлэн найруулж томъёолох. Үүнд

- Эх оронч үндэсний үзэл, хүмүүжлийг эрхэмлэх.
- Төр, иргэний нийгмийн түншлэл, хамтын ажиллагаа.
- Бодлого үйл ажиллагааны цогц байдал, уялдаа холбоо.
- Шинжлэх ухаанч судалгаа, мэдлэгт суурилсан байх.
- Даяаршлын хүчин зүйлийг харгалзах.

Монгол Улс бол суут богд Чингис хааны гал голомт болох тухай Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал зэрэгтээ тунхаглан баталгаажуулах нь үндэстний бахархал омогшил, эв нэгдлийн үзэл санаа, ухамсар, эх оронч үзлийг төлөвшүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна. Унгар улсын Үндсэн хуульд “Бидний хаан Гэгээн Иштван мянган жилийн түүхт Унгарын төрийг бат бэх суурилуулж, эх орныг маань христийн шашинт Европын нэг хэсэг болгон хөгжүүлсэнд бид Бахархаж байна” гэжээ. Үндсэн хууль болон ҮАБҮБ, холбогдох бусад хууль тогтоомж, төрийн удирдлагын баримт бичигт уламжлалт шашин/бурхны шашин/-ны байр суурийг оновчтой тодорхойлох, иргэдийн ертөнцийг үзэхүйн эрх чөлөө, бусад шашин шүтлэгт хүндэтгэлтэй хандах зарчмыг хуульчлан баталгаажуулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Иймд үзэл баримтлалд Монгол Улсын **төрөөс бурхны шашны хүмүүнлэг, энэрэнгүй, нигүүлсэхүйн үзэл санааг дэмжин дэлгэрүүлэх бодлого баримтлахын зэрэгцээ иргэдийнхээ шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөг хүндэтгэн дагана** гэсэн санааг тусгаж болно гэж үзэж байна.

Хоёр. Хүний аюулгүй байдал гэж “Монгол Улсад хүн аюул, эрсдэлээс хамгаалагдсан, Монгол Улсын иргэний эрх, эрх чөлөө баталгаажсан, монгол хүний удмын сан хамгаалагдсан, хүний хөгжлийн орчин бүрдсэн нөхцөл байдал мөн” гэх. Хүний аюулгүй байдлыг хангах нэг үндэс нь байгаль, нийгмийн хүчин зүйлээс гадна хүмүүний өөрийнх нь дотоод ертөнц нь болсон иггэл, үнэмшил, ертөнцийг үзэхүйн зүйлүүд болох эх оронч үзэл, ухамсар, бахархал, ой санамжийг нь төлөвшүүлэн хөгжүүлж монгол хүн, Монгол Улсын иргэний оюун санааны дархлааг бүрдүүлэх хэрэг гэж үзэж байна.

НҮБ-ын Хүний аюулгүй байдлын зөвлөлөөс “Хүний амьдралын утга учрыг хүний эрх, эрх чөлөө, сэтгэл хангалуун байдлаар тодорхойлно. Хүний аюулгүй байдал гэдэг нь хүмүүний амьдралын гол утга учир болох үндсэн эрх, эрх чөлөөг хамгаалахыг хэлнэ. Энэ нь улс төр, нийгэм, хүрээлэн буй орчин эдийн засаг, батлан хамгаалах, соёлын системийг

цогцлон бүтээж, улмаар нэр төртэй аж төрөх нөхцөл, бий болгохыг хэлнэ” гэсэн нь хэлснийг нотлох баримт юм. /Г.Хулан. Хүний АБ-ын талаарх онол, арга зүйн зарим үзэл санаа. УБ., 2020 он 203 дах тал/

Түүнчлэн НҮБ-ын 1994-онд боловсрогдсон хүний хөгжлийн илтгэлд хүний аюулгүй байдлыг “Аливаа хүн айх аюулгүй, нэн шаардлагатай хэрэгцээгээр дутагдах гачигдах юмгүй, эрх чөлөөтэй байх...” гэж тодорхойлоод “хүний аюулгүй байдлын долоон хэмжүүр”- ийг:

1. Хүний эрүүл мэндийн аюулгүй байдал /өвчнөөс ангид байх/,
2. Хүний эдийн засгийн аюулгүй байдал /Ядуурлаас ангид байх/,
3. Хүний хүнсний аюулгүй байдал /Өлсгөлөнгөөс ангид байх/,
4. Хүнийг хүрээлэн байгаа орчны аюулгүй байдал /Цэвэр ус, агаараар дутагдахгүй байх/,
5. Хүний хувийн аюулгүй байдал /Гэмт хэрэг, мансууруулах бодис, хүчирхийллээс ангид байх/,
6. Олон нийтийн аюулгүй байдал/ Гэр бүлийн, угсаа, гарал язгуурын бүлгийн амьдралд оролцох эрх/,
7. Хүний улс төрийн аюулгүй байдал /Хүн үндсэн эрхүүдээ эдлэх эрх чөлөө/ гэж тодорхойлсон нь Монгол Улсад хүний аюулгүй байдлыг хангах чухал үндэслэл болох учиртай. Ардчилал түгж, зах зээлийн эдийн засгийн харилцаа төлөвшихийн хэрээр төрөөс Монгол Улсын иргэний өмчлөх эрх, өмчийн халдашгүй байдлыг баталгаажуулах, хамгаалах зорилт хэзээ хэзээнээс илүү чухал болохыг үзэл баримтлалд тодорхой тусгах ёстой.

Төрийн хүн ам зүй, хүний аюулгүй байдлыг хангах бодлого үйл ажиллагааны хамгийн чухал зорилтод **хүн амын удмын сангийн аюулгүй байдлыг хангах, хамгаалах** бодлого, үйл ажиллагаа байх нь тодорхой бизээ. Дэлхийн хоёр их үндэстний хооронд оршин буй монгол туургатан бид тун цөөхүүл билээ. Тал нутгийн эрэлхэг дайчин, эрх дурыг /чөлөөг/ эрхэмлэгч, нүүдэлчин удмын сонинуч, гэнэн цайлган гэмээр монгол хүн /Ц.Дамдинсүрэн, Гумилёв.Л.Н/-д бас сайны хажуугаар саар гэгчээр цагийн болон үйлдвэрлэл технологийн сахилга горимд дургүй, залхуу, омгорхог, сонинуч зэрэг базаахгүй зан чанар ч чамгүйг Майский.И г.м гадаад дотоодын судлаачид тэмдэглэсэн нь цөөнгүй бөгөөд эдгээр сайн, саар талууд нь монгол хүн даяаршлын нөлөөнд хамгаас түрүүн өртөх шалтаг, шалтгаан болж буй гэх үндэстэй юм.

Хүн амын хэт төвлөрөл, хотжилт, хүрээлэн буй орчны /байгаль орчны/ бохирдол, амьдралын зорилго, хэв маягийн, үнэт зүйлсийн чиг баримжааны хувьсал өөрчлөлт, мөн Монгол руу болон Монголоос гадагш чиглэсэн хүн, ажиллах хүчний урсгал, хүмүүнлэгийн харилцааны өргөжилт, даяаршихуйн нөлөөлөл, нийгмийн зарим таагүй үзэгдэл, тухайлбал: биеэ үнэлэх, архи дан согтуурах, мансуурах бодист донтох /статистик мэдээ сэлтээр бол монгол хүн хар тамхи зэргийг хэрэглэгч төдийгүй тээгч бас үйлдвэрлэгч болох аюул бодитой нүүрлэж буй ажээ/ зэрэг нь хүн амын дунд цус ойртолт, эрлийзжил, эрүүл мэндийн хавтгайрсан доройтол, улмаар удмын сангийн аюулгүй байдалд нөлөөлөх аюул, эрсдэлийг дагуулж байна /статистик мэдээ сэлтээр бол монгол хүн хар тамхи зэргийг хэрэглэгч төдийгүй тээгч бас үйлдвэрлэгч болох аюул бодитой нүүрлэж буй ажээ. Үүний зэрэгцээ Монгол Улсад одоогоор хүний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоо төлөвшөөгүй байна гэхэд хэтрүүлэг болохооргүй төвшинд байна. Ийм цаг үед чухамдаа хүний аюулгүй байдлыг хангах төрийн бодлогын үндсийг

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын гол агуулга зорилт нь болох учиртай гэж үзэж байна.

Гурав. Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн аюулгүй байдлыг” Монгол Улсын нийгэм, эдийн засаг, экологийн тогтвортой хөгжил, тэнцвэрт байдал, үндэсний эв нэгдэл хангагдсан байдал “ гэж томъёолох.

Монгол Улс, монголын ард түмэн ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөө, хувийн өмчид суурилсан зах зээлийн эдийн засаг зэрэг хүн төрөлхтний хөгжлийн үнэт зүйлсийг эргэлт буцалтгүй сонгож хүмүүнлэг иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулах эрхэм зорилгыг тунхагласан ардчилсан Үндсэн хуулиа батлаад 30 гаруй жил өнгөрчээ. Энэ түүхэн ахархан хугацаанд нийгмийн шинэтгэл объектив /давагдашгүй, хүнээс үл хамаарах болон субъектив/ хүнээс өөрөөс нь, хүний хүчин зүйлээс хамааралтай/ хүчин зүйлийн дор хүндрэл бэрхшээл алдаа, оноог дагуулан удаашралтай ч урагшилсаар байна. Энэ бол монголын ард түмний олонхын бодол, хандлага гэж үзэж байна.

Төрийн удирдлагын баримт бичгүүд, эрдэмтэн судлаачид, улс төрчдийн үнэлгээ дүгнэлтээс үзэхэд **монголын нийгмийн шинэтгэлийн гол үр дүнд:**

- Ардчилал, үндсэн хуульт ёс, бүгд найрамдах засаглалд суурилсан ардчилсан төрийн тогтолцоо төлөвшин төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт хэрэгжин, иргэний нийгэм төлөвшин байна,

- Монгол Улсын иргэн өмчтэй болж түүнд суурилсан зах зээлийн эдийн засгийн харилцаа төлөвшин байна,

- Монгол улсын иргэний эрх, эрх чөлөөний улс төр, нийгэм, эдийн засаг, эрх зүйн баталгааны үндэс, суурь бүрдэж байгаа,

- Монгол Улсын олон улсын тавцан дахь байр суурь, нэр хүнд бэхжин байгаа зэргийг хэлж болно гэж үзэж байна.

Нийгмийн шинэчлэлийн үр нөлөөгөөр ардчилал, олон ургалч үзэл түгж, нийгэмд шинэ бүтэц, давхаргажил бий болж иргэдийн амьдралын хэв маяг, үнэт зүйлсийн баримжаа өөрчлөгдөн, нийгэмд хэсэг бүлгүүдийн эд хөрөнгө /баян, ядуугийн/, эзлэх байр ялгаа зөрүү, ашиг сонирхлын зөрчил бодитой болж лавширч байгаа нь нийгмийн амьдралын өнөөгийн хэв маяг, онцлог шинж нь болж байна. Нийгмийн ухамсар сэтгэлгээнд гарч буй өөрчлөлтүүд: нийгмийн ухамсар сэтгэлгээнд амиа хичээх /згоист/ үзэл давамгайлах болж ”эзэн хичээвэл заяа хичээх“ философи, эд хөрөнгө, мөнгөний сэтгэлгээ түгж байгаа; олон ургалч үзэл бодол, ертөнцийг үзэхүй, олон шашин дэлгэрч байгаа зэргийг хэлж болно. Тухайлбал 2020 оны байдлаар Монгол Улсад бүрэн бус тооцоо, судалгаагаар 410 гаруй сүм хийд үйл ажиллагаа явуулж тэдгээрт 1740 гаруй санваартан хуврагуудтай байгаа тоо байна. Тэдгээрийн 222 нь христийн /320 гаруй ламтай/, бурхан шашны 150 хийд /1380 гаруй/, загалмайтны 27 сүм /30 гаруй/ мөн бусад төрлийн 10 гаруй сүм хийд байна. Тэдгээрийн тоонд зарим улс оронд хориглож хаасан шашны төрөл зүйлийн байгууллага ч байх магадлалтай ажээ. Бие биедээ дайсагнагч олон шашин түгсэн улс орныг “Торхтой дарин дээр сандайлагч”-тай зүйрлэсэн нь байдаг биздээ.

Монгол Улс дэлхийд бас улс төрийн намуудын тоогоор “толгой цохиж” буй улс. Бүр иргэний нийгэм, гэр бүлд хүртэл нэвчин иргэн аль нэгэн нам, эсхүл аль нэг эрх мэдэлт бүлгийн “асрал ивээлгүй” бол өөрөө өөрийнхөөрөө байж чадахгүйд хүртэл нөлөөлж буй улс төржсөн талцал үндэсний эв нэгдэлд хор хүргэх нигууртай зүйл. Нэг үгээр илэрхийлэхэд эх оронч үндэсний үзэл хүмүүжил, эе эвийн үзэл санаа, үндэсний ой

санамж зэрэг нийт нийгэм, үндэстэн улс орны нийтлэг ашиг сонирхол нэгэн санаа зорилгод нэгтгэх, нягтруулах оюун санааны хүчин зүйлүүд бөгөөд зах зээлийн эдийн засгийн харилцаа, чөлөөт өрсөлдөөний нөхцөлд үндэсний эв нэгдлийн оюуны дархлаа нь болж нийгмийн ухамсар дахь нэгдэх, нийлэхийн эсрэг “төвөөс зугтах” хүчийг саармагжуулах учиртай. Энэ бол Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын гол зорилтын нэгэн хэвээр байх ёстой гэж үзэж байна. Бас нэгэн зүйлийг онцлоход угсаатан ястны нийтлэг болон онцгой /онцлог/ эрх ашгийг оновчтой тунгаасан, угсаатны цөөнхийн хэл, соёлыг хамгаалах, хөгжүүлэх зорилгод нийцсэн хүн ам зүйн ухаалаг бодлого зохицуулалт төрийн эдийн засаг/ бүтээн байгуулалт хөрөнгө оруулалт г.м/, боловсрол, эрүүл мэнд соёлын бодлогын ёстой л нэг салшгүй /атрибут/ зорилго байх учиртай.

Ийм учраас үндэсний эв нэгдлийг бэхжүүлэх нь төрийн нийгмийн бодлогын нэн чухал зорилт бөгөөд түүний үндсэн чиглэлд:

1. Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхлын зүйлүүд, эрхэмлэх нийтлэг үнэт зүйлс, үндэсний бахархалт зүйлүүдээ оновчтой тодорхойлох үндсэн дээр үндэсний эв нэгдлийн оюуны үндсийг бэхжүүлэх, нийт иргэнээ соён гэгээрүүлж эх оронч үндэсний үзэл бахархлаа хөгжүүлэх.

2. Нийгмийн баялгийн хуваарилалтын шударга ёсыг тогтоох, хүн амын дундаж давхаргыг бэхжүүлэх.

3. Төр, нийгмийн удирдлагын бүх салбар, шатанд иргэдээ угсаа гарвал, яс үндэс, нас хүйс, хөрөнгө чинээ, үзэл бодлоор ялгаварлан гадуурхах, нийгэмд талцал, зөрчилд хүргэж буй улс төржилт, явцуурхан бүлгэрхэх, онцгойрох, нутгархах аливаа оролдлого явууллагатай тууштай тэмцэх тогтолцоо, механизм/ арга, хэрэгсэл/-ыг төлөвшүүлэх,

4. угсаатан ястны эрхийн тэгш байдлыг бодитой хангах,

5. Түүнчлэн монгол хэлнээ нэлээд өргөн хэрэглээ бүхий улс төр, эрх зүйн зарим ойлголтын томьёолол, тухайлбал үндэсний, үндэстний, үндэстэн, угсаатан ястны, үндэстний олонх, цөөнх г.м ойлголтуудын томьёоллыг нэг мөр болгон цэгцлэх ч шаардлага байна.

Ардчилсан төрийн нийгмийн бодлогын төвд боловсролын тогтвортой хөгжлийг хангаж иргэндээ, ялангуяа залуу үедээ эх орондоо чанартай боловсрол эзэмших, эрүүл мэндийн чанартай үйлчилгээ авч хүсэл зорилгоороо эзэмшсэн мэргэжлээрээ өөрөө өөрийгөө илэрхийлж сэтгэл хангалуун аж төрөх нөхцөл бүрдүүлэх, нийгмийн хэсэг бүлгүүд, угсаатан ястны ашиг сонирхлын зохицол /гармони/-ыг хангах, хүн амын дундаж давхаргыг бэхжүүлэх, ажилгүйдэл, ядууралтай тууштай тэмцэх, хууль боловсруулах, баталгаажуулах шүүлтүүрийг эрс сайжруулах, гэмт хэрэг халдлага, хүчирхийллээс хамгаалах бодлогыг үндэсний эв нэгдэл, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангах бодлого зорилттой уялдуулан тодорхойлох зэрэг нь чухал байр суурь эзлэх ёстойг онцолж байна.

Эдүгээ аливаа улс орны тусгаар тогтнол, аюулгүй байдал нь тухайн улс орны нийгэм эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн нөөц боломж, дэлхийн эдийн засгийн зах зээлийн конъюнктур /хувьслын чиг хандлага/, улс орны олон улсын эдийн засгийн хамтын нийгэмлэгт эзлэх байр суурь нэр хүнд, экспортын чадавх зэргээс үлэмж хамааралтай болж байна. Товчоор хэлэхэд улс орны тусгаар тогтнол аюулгүй байдал эдийн засгийн хүчин зүйлээс улам бүр хамааралтай болж байна. Олон улсын эдийн засгийн хамтын ажиллагаанд дэлхийн болон бүс нутгийн банк, санхүүгийн төв, байгууллагуудын нөлөө, үүрэг онцгой идэвхжиж байна. Эдийн засгийн нөөц боломжийг нано, био, IT технологи, хими, генийн инженерчлэл, үйлдвэрлэл, удирдлагын шинэ

технологи, эрчим хүчний шинэ эх үүсвэрүүдийг хэрхэн нутагшуулж эзэмшиж байгаагаар тодорхойлох боллоо. Өөрөөр хэлбэл, шинжлэх ухаан, технологийн ололт, инновацад суурилсан хөгжлийн бодлого, үйл ажиллагаа нь үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх нэн чухал үндэс нь болж байна.

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд улс орны эдийн засгийн тусгаар тогтнол, бие даасан байдлыг бэхжүүлэх, үүний тулд уул уурхай, байгалийн баялгийн олборлолт, боловсруулалт, эрчим хүч, дэд бүтцийг хөгжүүлэн түлш, эрчим хүчний хараат бус байдлыг хангах, эрчимжсэн мал аж ахуй, газар тариалан, нийгмийн үйлчилгээ зэрэг эдийн засгийн үндсэн салбаруудын зохист харьцааг бүрдүүлэх, хүн амыг хүнсний чанартай бүтэгдэхүүнээр баталгаатай хангах чадавхыг бүрдүүлэх, хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, экспортын бараа бүтэгдэхүүний үйлдвэрлэлийг төрөөс бүх талаар дэмжин хөгжүүлэх, гадаад зах зээлээ өргөтгөх, бэхжүүлэх бодлого зорилт шингэсэн байх учиртай гэж үзэж байна. Ардчилсан төрийн нийгмийн бодлогын төвд боловсролын тогтвортой хөгжлийг хангаж иргэндээ, ялангуяа залуу үедээ эх орондоо чанартай боловсрол эзэмших, эрүүл мэндийн чанартай үйлчилгээ авч хүсэл зорилгоороо эзэмшсэн мэргэжлээрээ өөрөө өөрийгөө илэрхийлж сэтгэл хангалуун аж төрөх нөхцөл бүрдүүлэх, нийгмийн хэсэг бүлгүүд, угсаатан ястны ашиг сонирхлын зохицол /гармони/-ыг хангах, хүн амын дундаж давхаргыг бэхжүүлэх, ажилгүйдэл, ядууралтай тууштай тэмцэх, хууль боловсруулах, баталгаажуулах шүүлтүүрийг эрс сайжруулах, гэмт хэрэг халдлага, хүчирхийллээс хамгаалах бодлогыг үндэсний эв нэгдэл, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангах бодлого зорилттой уялдуулан тодорхойлох зэрэг нь чухал байр суурь эзлэх ёстойг онцлож байна.

Товчоор илэрхийлэхэд улс орныхоо олон улсын хамтын нийгэмлэгт эзлэх байр суурь нэр хүндийг бэхжүүлэх, ялангуяа олон улсын зах зээлд эзлэх орон зайгаа өрсөлдөн хамгаалах үндэсний чадавхаа бүрдүүлэх, бэхжүүлэх замаар эдийн засгийн тусгаар тогтнол, бие даасан байдлаа хангах нь үндэсний аюулгүй байдлаа хангах гол арга зам гэж үзэж байна. Нийгэм, эдийн засгийн бодлого, төлөвлөлтөд олон улсын хөгжил, дэлхийн зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээ/зах, зээлийн конъюнктуур/-ний хувьсал, өөрчлөлтийг сонор, соргог мэдрэх арга ухаан зайлшгүй шаардлагатайг онцолж байна.

Эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн алхам бүрийг **экологийн тэнцвэрт байдлыг хангах**, онгон дагшин байгаль эхээ хайрлан хамгаалах, орчныг хамгаалах үр нөлөө бүхий бодлого үйл ажиллагаа салшгүй дагалдах, уул уурхайн “хаалтын менежмент”/нөхөн сэргээлтийн/-ийг тууштай хэрэгжүүлэх учиртай гэж үзэж байна. Байгаль эхээ “амилуулан” хайрлаж хамгаалах, халдах, хандах ёс жудаг, хорио цээрийг тогтоож чандлан мөрддөг монгол аж төрөх хосгүй арга ухаан, соёлыг үр хойчдоо өвлүүлэх, хууль тогтоомжоо тэгшитгэх үзэл санаа ҮАБҮБ-д шингэсэн байх учиртай.

Эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг ханган, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, гамшиг, өвчин тахал нүүрлэсэн үед ажлын байрыг хадгалах хамгаалах замаар ажилгүйдэл, ядууралтай тэмцэх нь төрийн нийгэм-эдийн засгийн бодлогын нэг гол зорилт, улс орны аюулгүй байдлыг хангах чухал нөхцөл нь юм. Энэ цаг үед иргэдийн чанартай амьдралын баталгааг бүрдүүлж эдийн засгийн эрх, эрх чөлөөг нь, юуны өмнө өмчлөх эрх, өмчийнх нь халдашгүй байдлыг хангах, ажлын байрыг хадгалах, нэмэгдүүлэх замаар амьжиргааны найдвартай эх үүсвэртэй болгоход чиглэсэн нийгмийн хамгааллын ухаалаг бодлого

хэрэгжүүлэх, хүн амын дундаж орлоготой иргэдийг дэмжих нь нийгмийн тогтвортой байдал, хөгжлийг хангах, аюулгүй байдлыг хангах нэг гол арга зам мөн.

Тав. Монгол Улсын төрийн аюулгүй байдлыг “Монгол Улсын ардчилсан төрийн байгуулал, төрийн бүрэн эрхт байдал дотоод, гадаадын аливаа халдлага, аюулаас хамгаалагдсан байдал” гэсэн утгаар томъёолох.

Монгол Улсад бүгд найрамдах засаглал, үндсэн хуульт төрийн байгууллыг бэхжүүлж аюулгүй байдлыг нь хангах үндсэн чиглэл:

1. Үндсэн хуульт ёс, бүгд найрамдах засаглал, төрийн эрх мэдлийн хуваарилалтыг тууштай хэрэгжүүлэх, төрийн эрх мэдлийн салаа мөчир хоорондын болон төрийн төв, нутгийн удирдлагын байгууллагуудын харилцаа, уялдаа холбооны тогтолцоо арга хэрэгсэл, хэлбэрийг боловсронгуй болгож төр, нийгмийн удирдлагын нэгдмэл байдлыг хангах,

2. Төрийн албанд мэдлэг, боловсрол, ур чадварт суурилсан удирдлагын тогтолцоо /мерит тогтолцоо/-г хэвшүүлэх,

3. Шүүх, шүүгчийн хараат бус, бие даасан байдлыг бодитой хангаж шударга шүүхийг төлөвшүүлэх,

4. Төрийн байгууллагад тавих иргэний нийгмийн хяналт, оролцооны тогтолцоо, арга хэрэгсэл, хэлбэрийг боловсронгуй болгох,

5. Иргэдийн/сонгогчдын/ шууд, тэгш, нууцаар саналаа өгч шударгаар сонгох, сонгогдох эрхийг бодитой хангах.

6. Монгол Улсын төрийн бодлого, үйл ажиллагааны үнэт зүйлсийг төрийн удирдлагын бүх түвшин, төрийн албан хаагч бүрийн үйл ажиллагаанд хэлбэрэлтгүй сахих, үүнд:

Шударга ёсыг хэвшүүлэн тогтоох. Нийгэмд шударга ёс тогтоохын тулд:

Монгол хүн, улсын иргэн хууль, шүүхийн өмнө үндэс угсаа, гарал үүсэл, нас хүйс эрдэм боловсрол, хөрөнгө чинээ, нийгэмд эзлэх байр суурь зэргээс үл хамааран тэгш байх зарчмыг тууштай баримтлах;

- Аливаа бодлого, шийдвэрт улс үндэстнийхээ нийтлэг ашиг сонирхол, үнэт зүйлсийг эрхэмлэх;
- Нийгмийн баялгийн хуваарилалтын шударга ёсыг тогтоох;
- Төрийн хууль, тогтоомжийг дээр доргүй нэг мөр даган биелүүлэх, нийгэмд хууль дээдлэх зарчмыг тууштай хэвшүүлэн тогтоох,
- Бодлого, үйл ажиллагааны алсын хараатай байх,
- Эе эвийн сэтгэлгээг эрхэмлэх, авлига, нутгархах, танил тал харах, улс төржих ашиг сонирхлоороо талцан явцуурхан бүлгэрхэх, онцгойрох гэсэн аливаа илрэлтэй тууштай тэмцэх;
- Туршлага сургамж, түүх, өв уламжлал, шинэчлэлийн нэгдлийг сахих
- Эрх, үүрэг, хариуцлагын нэгдлийг хангах

7. Төрийн хууль тогтоох үйл ажиллагааны бүх шатанд/боловсруулах, санаачлах, батлах, хэрэгжүүлэх /хэрэглэх/ г.м/ -д олон нийтийн болон мэргэжлийн хяналт, “шүүлтүүр”-ийн тогтолцоог бүрдүүлэх,

8. Нийгэм төрийн удирдлагын бүх шат, нийт иргэнд хууль дээдлэн сахих ухамсар, сэтгэлгээ төлөвшүүлэх.

9. Төрийн удирдлагын мэдээллийн системийн найдвартай, гасралтгүй байдлыг хангах, төрийн нууцлалыг хадгалах, хамгаалах, чандлан сахих, түүний төлөө хүлээх хариуцлагыг чангатгах.

Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангахад удирдлага, хэрэгжүүлэлт, хяналтын тогтолцоо, дэд бүтцийг хөгжүүлэх, техникийн болон программ хангамжийн арга хэрэгслийг зүгшрүүлэх, хүний чадварлаг нөөцийг бүрдүүлэх, эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох бодлого зорилтууд эн тэргүүнд тусгагдах учиртай.

Төрийн аюулгүй байдлын бодлогын нэн чухал зорилтод иргэний улс төр, эрх зүйн мөн чанар /хүн нийгмийн аль нэг бүлэг давхаргад харьяалагдах, улс орны иргэн нь байж удирдлага, зохион байгуулалт, хууль цааз, төрийн эрх мэдэлд эрхшээгдэх, үзэл бодол, ертөнцийг үзэхүй, ашиг сонирхолтой байх г.м/ илрэх, хэрэгжих орчин нь болсон төр улсын аюулгүй байдал, хөгжлийн асуудал зүй ёсоор орно.

Зургаа. "ҮАБ-ын дотоод, гадаад орчин /дотоод, гадаа хүчин зүйлс/ ДОТ" гэсэн бие даасан бүлгийг боловсруулж

Дотоодын хүчин зүйлст:

- улс орны нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжилд хүрэх,
- нийгмийн бүлэг давхарга, үндэстэн, угсаатан, ястны ашиг сонирхлын зохицол /гармони/-ыг хангах бодлогыг тууштай хэрэгжүүлэх,
- Улсын аюулгүй байдлыг хангах, батлан хамгаалах, нийгмийн дэг журмыг сахиулах хүч хэрэгслийг бэхжүүлэх, Энд нэгэн зүйлийг онцлоход дэлхийн болон бүс нутгийн цэрэг, улс төрийн амаргүй нөхцөлд улс орны аюулгүй байдлыг хангах, батлан хамгаалах төсөв, зардлын улсын төсөвт эзлэх хувь хэмжээг хуульчлан тогтоох ёстой гэж үзнэ.
- иргэдээ гэмт хэрэг, халдлага хүчирхийллээс хамгаалах тогтолцоог бэхжүүлэх бодлого, үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийг тодорхойлж хэрэгжүүлэх,

Гаднын хүчин зүйлст:

- Монгол Улсын олон улсын нэр хүнд байр суурийг бэхжүүлэх бодлого, үйл ажиллагааны үндсэн зорилго чиглэлийг тодорхойлох, тухайлбал: энхийг эрхэмлэгч гадаад бодлогоо тууштай баримтлах, хоёр хөрштэйгөө харилцах, гурав дахь хөршийн бодлогоо баримтлах, НҮБ болон олон улсын хамтын ажиллагааны тогтолцоо, механизмыг бэхжүүлэхэд идэвхтэй оролцох, НҮБ-ын энхийг дэмжих ажиллагаанд оролцох чадавх, боломж, оролцоогоо нэмэгдүүлэх зэрэг бодлого зорилтоо тодорхойлж хэрэгжүүлэх,
- Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлого, үйл ажиллагаанд дэлхий, бүс нутгийн цэрэг, улс төр, эдийн засгийн байдал, төлөвийн нарийн судалгаа/ дипломат харилцаа, гадаад худалдаа, хамтын ажиллагаа, тагнуулын зэрэг арга хэрэгслээр/ онцгой чухал.

Товчоор хэлэхэд улс, үндэстний аюулгүй байдлын дотоод орчин нь нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжил, гадаад орчин нь улс түмний энх амгалан байдал гэдгийг иш үндэс болгох ёстой гэж үзэж байна.

Долоо. УБАБҮБ-ыг хэрэгжүүлэх удирдлага, зохион байгуулалтын эрх зүйн зохицуулалтыг хөгжүүлэх, хэрэгжилтэд нь дүн шинжилгээ хийх, баримт бичгийг шинэчлэх, нэмэлт өөрчлөлт оруулах зэргийг тусгайлсан бүлэгт тусгах.

Энд хууль тогтоомжийн иж бүрэн цогц байдал, эрх зүйн актуудын уялдаа холбоог хангах, удирдлагын тогтолцоог иргэний ардчилсан нийгмийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн шинэчилж байх, аюул эрсдэлийн үнэлгээг бодитой, үнэн зөв боловсруулах үндэсний аюулгүй байдлыг хангах зорилтууд тусгагдах ёстой гэж үзэж байна.

Бид энд Үзэл баримтлалын агуулга, үндсэн хэсгүүдэд шинээр болон шинэчлэгдэн тусгагдах зарим зүйлийн тухайд санал болгох зүйлээ бичиж тодорхойлов.

Эх сурвалж

- Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992.
- Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал.УБ., УИХ-ын 2010 оны 48 дугаар тогтоол. УБ., 2010 он.
- Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлал. УБ., 2010 он.
- “Алсын хараа-2050 “ Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. УБ., 2021 он.
- Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль. Төрийн мэдээлэл.№03.Уб.,2002 он.
- Батлан хамгаалах тухай, Зэвсэгт хүчний тухай Монгол Улсын хуулиуд. Уб., 2000 он.
- Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал/онол, практикийн асуудлууд/.УАБЗ-ийн ажлын алба.УБ., 2022 он.
- Монголын нийгмийн өөрчлөлт. Монгол Улсын ШУА. УБ, 2008 он.173-188 дахь тал.
- Нейл Смелзэр/Neil Smelser.Sociology.New-Jersyi.1998/
- Лев Гумилев.Конец и Вновь начало.Москва.2008, с 153.
- Шилжилтийн нийгэм : Шинэтгэл соёл иргэнийлийн асуудлууд. ОХУ-ын ШУА, Шихихутуг их сургууль.26-44,134-147 дахь тал.
- Н.Жалбажав.Улс орны аюулгүй байдлын оюуны дархлааг бэхжүүлэх зарим асуудал.УБ, 2023.4-50,51-67дахь тал.
- Жалбажав Н., Батбаяр Ц., Глобализация и безопасность национальной цивилизации: к вопросу интеллектуального иммунитета монгольской цивилизации. Восток/Oriens/.2024.№4. С.166-177.
- Сосорбарам Ч. Үндэсний ой санамж: онол арга зүйн асуудал, УБ.,2022 он.
- Батхшиг Б. Экономические проблемы Монголии.Том 1. Реальная экономика.2023 он.
- Даиш-Ёндон Б. Үндэсний ой санамж . Сосорбарам Ч.. Үндэсний ой санамж, үнэт зүйлс.УБ., 2023 он., 15-18 дахь талд.
- Cultural and civilizations Integral study of the Silk Roads. Paris UNESCO Publishing. 1994.